

НЕОСЕМАНТИЗМИ В СКЛАДІ НОВИХ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Науковий вісник Ужгородського університету.

Серія: Філологія. Випуск 2 (44).

УДК 811.161.2'37

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).459–462

Вознюк Ю. Неосемантизми в складі нових українських фразеологізмів; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті запропоновано дефініцію поняття «фразеологічна інновація», схарактеризовано різні терміни, які використовують лінгвісти для найменування нових фразеологічних одиниць: *неологічний фразеологізм*, *фразеологічна інновація*, *неофразема*. Визначено, що до фразеологічних інновацій належать власне фразеологічні інновації, для яких характерні новизна форми і значення, фразеологічні одиниці із новонабутою семантикою, модифіковані мовні форми та запозичення.

З'ясовано основні джерела нових фразеологізмів: засоби масової інформації (друковані, електронні медійні тексти), політичні рекламні тексти та гасла, тексти комерційної реклами, прецедентні вислови відомих людей, професіоналізми, терміни, розмовна лексика тощо.

Окреслено основні ознаки нових фразеологізмів, встановлено, що важливими компонентами нових фразеологізмів є неосемантизми – лексеми, що з'явилися у мові внаслідок семантичного словотворення в межах уже відомого слова; приховані новозапозичення, що є новим значенням раніше адаптованого іншомовного слова, запозичене у тій же формі, від того ж або й іншого прототипу з тієї ж або з іншої мови-джерела; або новотвори, які постали завдяки повторному використанню тієї ж словотвірної моделі для позначення нового поняття.

На конкретних прикладах досліджено особливості функціонування неосемантизмів у структурі неофразем *сірий ринок*, *сіра зона*, *тіньова економіка*, *тіньовий бізнес*, *тіньовий ринок*, *обвал цін*, *промивання мізків* та ін. З'ясовано, що високу активність у складі нових фразеологізмів виявляють неосемантизми, які мовці використовують здебільшого для створення негативної чи позитивної оцінки описуваного явища, виконання певного стилістичного завдання на основі таких семантичних змін: розширення значення (виникнення нових семем у змістовій структурі слова), метафоризація за подібністю форми чи функції, приховане запозичення. Продемонстровано виникнення нових сполук, які не просто утворені внаслідок образного вживання лексем, а функціонують зі сформованими та відтворюваними у мовній практиці значеннями, стають константами мови сьогодення.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна інновація, неофразема, неосемантизм, семантична деривація, метафора, розширення / звуження значення.

Постановка проблеми. Концептуальна картина світу є явищем динамічним. Відповідно здатним до змін є образ світу, відображений у мові. Фрагменти мовної картини світу трансформуються завдяки перетворенням досвіду та свідомості мовців. Фразеологізми, як фрагменти мовної картини світу, також схильні до динаміки. Фразеологічний фонд постійно поповнюється новими одиницями. У цьому контексті актуальною є проблема визначення та аналізу тих елементів, завдяки яким такі зміни стають можливими.

Аналіз досліджень. Теоретичні засади фразеологічної номінації в українській мові розробляли Л.Г. Скрипник, В.Д. Ужченко, М.Т. Демський, Ю.Ф. Прадід, А.О. Івченко, О.С. Юрченко, Л.В. Савченко. Новітні концепції трактування фразеологічних одиниць представлені в наукових розвідках Н.Ф. Венжинович, О.П. Левченко, П.В. Мацьківа, К.І. Мізіна, О.О. Селіванової, М.В. Скаб. Динамічні процеси у фразеологічній системі слов'янських мов досліджували В.М. Мокієнко, А.М. Архангельська, Л.П. Дядечко, М.В. Жуйкова, української мови – І.С. Гнатюк, О.А. Стишов, Н.Г. Скиба, Л.М. Пашинська та ін.

Метою статті є аналіз фразеологічних одиниць із компонентами-неосемантизмами, які з'явилися на початку ХХІ ст. і засвідчені в мові ЗМІ. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання

таких **завдань:** з'ясувати дефініцію поняття «фразеологічна інновація», визначити основні джерела поповнення фразеологічного складу мови, окреслити основні ознаки нових фразеологізмів, на конкретних прикладах, дослідити особливості функціонування неосемантизмів у структурі неофразем.

Методи й методика дослідження. Під час формування реєстру досліджуваних одиниць використано прийом вибірки; для інтерпретації фразеологічних інновацій, пояснення особливостей їхнього функціонування в сучасному українському дискурсі застосовано описовий метод; для дослідження семантичної структури фразеологізмів використано методика компонентного аналізу та безпосередніх складників, у яких реалізується структурний метод.

Виклад основного матеріалу. За словами Н.Ф. Венжинович, «у мові фраземи заповнюють лакуну, утворену нездатністю слів дати максимально точно визначення або характеристику різним конотативним явищам» [Венжинович 2018, с. 15]. Оскільки такі явища виникають постійно, то очевидним є й поповнення фразеологічного складу мови новими одиницями, для найменування яких мовознавці користуються різними термінами. Наприклад, В.М. Мокієнко на позначення нових фразеологізмів наводить терміни *неологічний фразеологізм*, *фразеологічна інновація*, *фразеологічна неологіка* і трактує фразеологічні неологізми як «не

зареєстровані тлумачними словниками сучасних літературних мов стійкі експресивні звороти, що або створені заново, або актуалізовані в нових соціальних умовах, або створені трансформацією відомих уже паремій, крилатих слів і фразем, а також словосполучення, запозичені з інших мов» [Мокиєнко 2002, с. 66]. О.А. Стишов називає нові фразеологізми неофраземами, виокремлюючи їх у суспільно-публіцистичній сфері (*день тиші, адміністративний ресурс, брудні технології, гібридна війна* та ін.) [Стишов 2016, с. 21].

Основними джерелами нових фразеологізмів є засоби масової інформації (друковані, електронні медійні тексти): *тіньова економіка, сіра зона, зелені тарифи*; слогани текстів комерційної: *Щоразу що треба, Ти не ти, коли голодний* та політичної реклами: *Зробимо їх разом, Сильний президент – сильна країна!*; прецедентні вислови відомих людей: *Ці руки нічого не крали!* (В. Ющенко), *Не твоя війна* (гурт «Океан Ельзи»); професіоналізми: *політичне піке*; терміни: *темні часи*; розмовна лексика: *сісти на дно, пробивати дно* тощо.

Отже, до нових фразеологізмів належать власне фразеологічні інновації, для яких характерні новизна форми і значення, фразеологічні одиниці із новонабутою семантикою, модифіковані мовні форми та запозичення.

Важливими компонентами нових фразеологізмів є неосемантизми – «лексеми, зафіксовані у словниках, які стали вживатися з новим значенням чи то внаслідок вживання термінологічної лексики в іншій терміносфері або в загальноновживаній лексиці; чи внаслідок набуття ними певних експресивно-оцінних значень або метафоричного вживання» [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008, с. 241].

Автори монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» стверджують, що нові слова з відомою формою, але новим значенням постають у трьох іпостасях: як семантичні деривати, що з'явилися у мові внаслідок семантичного словотворення в межах уже відомого слова; як приховані новозапозичення, що становлять нове значення раніше адаптованого іншомовного слова, запозичене у тій же формі, від того ж або й іншого прототипу з тієї ж або з іншої мови-джерела; як новотвори, які постали завдяки повторному використанню тієї ж словотвірної моделі для позначення нового поняття (повторне створення вже наявної форми для нового значення) [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008, с. 24]. Часто значення таких одиниць можна простежити лише в контексті, який відображає глибинні асоціативно породжувальні мотиви їх виникнення.

Постійна взаємодія неосемантизмів із певними лексемами дає підстави виокремлювати такі сполуки як нові фразеологізми. Найчастіше вони трапляються у публіцистичному стилі мови: *І це при тому, що існує цілий сірий ринок, що забезпечує міжнародні транзакції під 0,5-4% від такої суми* [Д, 20.10.2016]. *Ми фактично це на дев'ять місяців продовжили «сірий» ринок землі в умовах коронавірусу* [УП, 29.04.20]. Прикметник-неосемантизм *сірий* докладно аналізує Є.А. Карпіловська в

ідеографічному словникові нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» (далі – АРСУН). Зі словникової статті довідуємося, що прикметник *сірий* зі значенням, зафіксованим у «Словнику української мови» в 11 томах (далі – СУМ-11) [СУМ-11 IX, с. 229], у сучасних текстах функціонує і в новому значенні «ніби законний, ніби справжній, зовні схожий на законний, справжній, такий, який перебуває між незаконним (чорним) і законним (білим); неофіційний, неявний, неоформлений згідно із законодавством, тіньовий, прихований, фальшивий, підроблений, фіктивний, підпільний» [АРСУН 2013, с. 322]. Виникнення нових семем у змістовій структурі прикметника спричинило появу фразеологізма *сірий ринок*, який співіснує зі сполуками *чорний ринок, білий ринок*. АРСУН містить цілу низку прикладів слововживання, що засвідчують значний функціональний потенціал аналізованого прикметника: *сірий ринок, «сірий» дефіцит, сірі дилери, «сіра» зарплата, сірий імпорт, «сірі» мобілки, сірий піар, «сірі» операції* тощо [АРСУН 2013, с. 323–326]. У сучасних українських публіцистичних текстах цей прикметник також активно взаємодіє з іменником *зона*, утворюючи словосполучення *сіра зона*: *Тоді це була небезпечна сіра зона, і на вулиці можна було побачити бойовиків* [Д, 04.02.18]; *Радник президента України Юрій Бірюков заявив, що Збройні Сили України взяли під контроль і звільнили від проросійських бойовиків майже всю «сіру зону» на Донбасі.* [УП, 27.12.18]. Сполука, що виникла спочатку у військовій та дипломатичній сфері, є евфемічною назвою території по обидва боки лінії фронту, буферної смуги. Утворення фразеологізму *сіра зона* пов'язане із розширенням обсягу значення прикметника *сірий* завдяки новим семемам – «такий, який перебуває між незаконним (чорним) і законним (білим); неоформлений згідно із законодавством», адже юридично населені пункти в зоні зіткнення підконтрольні українському уряду, однак фактично там панує безладдя.

На основі аналізу сучасних текстів ЗМІ можемо зробити висновок про значний потенціал у складі нових фразеологізмів й інших прикметників-кологоративів (пор. *зелений тариф, зелений туризм, чорна бухгалтерія, чорна каса, чорна п'ятниця, чорний піар, жовті новини, білий список, біла зарплата* тощо).

Зазнав семантичних змін і прикметник *тіньовий*, у якого на базі основного значення «який знаходиться в тіні, не освітлений сонцем», а також фразеологізмів *тіньова сторона; тіньовий бік* – «зворотний, негативний бік якого-небудь явища» [СУМ-11 X, с. 144] внаслідок метафори за подібністю виникли нові: «3. екон. Пов'язаний з підпільним виробництвом, кримінальними способами збагачення і нелегальної реалізації чого-н. (звичайно наркотиків, зброї тощо); 4. Неофіційний, альтернативний. *Тіньовий лідер. Тіньовий уряд*» [СУМ-ДТ II, с. 453]. Сьогодні активно побутують сполуки *тіньова економіка* – «сфера незаконного виробництва і реалізації товарів, а також фінансових механізмів і т. ін.» [СУМ-ДТ I, с. 318], *тіньовий бізнес*

«незаконна підприємницька діяльність» [СУМ-ДТ I, с. 64], **тіньовий ринок** «підпільна, нелегальна реалізація продукції та пов'язані з нею фінансові махінації і т.ін. [СУМ-ДТ II, с. 334]: *Значна частина тіньової економіки породжена готівковими розрахунками* [УП, 17.02.20]; *Про необхідність подолати контрабанду і тіньову економіку також сказав Іван Баканов* [УП, 03.06.19].

Окрім прикметників, високу активність у творенні нових стійких сполук виявляють іменники-неосемантизми, які мовці використовують здебільшого для висловлення негативної чи позитивної оцінки описуваного явища, виконання певного стилістичного завдання. Метафоричні можливості мови ілюструють неологізми *політичні козачки, обвал цін, відмивання грошей, пакет пропозицій* та ін.

Актуальним та популярним у пресі є нові сполуки з іменником **обвал**, який у СУМ-11 поданий з дефініціями: 1. Стрімке падіння великої частини ґрунту, гірської породи, снігу і т. ін. внаслідок зсуву, руйнування і т. ін.; 2. Купа каміння, землі, снігу і т. ін., що звалилася з гори, кручі, скелі і т. ін.; 3. *рідко*. Частина земної поверхні з слідами відпадання, відвалювання маси землі; круча, обрив [СУМ-11 V, с. 468]. У сучасних публіцистичних текстах функціонують такі фразеологізми: **обвал цін, обвал ринку, обвал гривні**. Вони утворилися на основі метафоричного перенесення першого значення, внаслідок якого іменник **обвал** почав вживатися для найменування іншого класу явищ, у інших галузях знання, подібних за характером виконуваної дії. Наприклад: *Через поширення коронавірусу та обвал цін на нафту різко знизилася вартість ВВП-варантів і єврооблігацій України* [УП, 10.03.20]; *На європей-*

ських ринках у четвер і п'ятницю спостерігався обвал цін природного газу [Д, 06.06.19].

Одним зі способів неосемантизації та важливим джерелом поповнення українських фразеологічних інновацій є так зване приховане запозичення, унаслідок якого утворюються кальки. Так, у текстах ЗМІ функціонують сполуки **проти мізки і промивання мізків**, які походять від англійського віддієслівного іменника **brainwashing**, що має значення «ідеологічна обробка» [ВАУС 2011]. Українські відповідники – це буквальный переклад англійської лексеми, у якому дієслово та віддієслівний іменник також набувають нового значення – «впливати/вплив на свідомість з метою нав'язування певної ідеології». Наприклад: *Підстави для порівняння: ... створення гігантської машини із промивання мізків, свого аналога «міністерства правди»* [Д, 15.06.17]; *Невже телевізор вам настільки промиє мізки, що ви не розумієте, як вас зневажають* [Д, 24.05.19].

Висновки. Незважаючи на те, що фразеологізми повільно реагують на зміни в суспільстві, зберігають своє значення і функції у мовленні, сучасні тексти засвідчують виникнення нових сполук, які не просто утворені внаслідок образного вживання лексем, а використовуються зі сформованими та відтворюваними у мовній практиці значеннями, стають константами української мови сьогодення. Значний масив неологізмів утворено за допомогою неосемантизмів, що виникають на основі розширення й звуження значень, метафори, метонімії, прихованого запозичення. Функціональна відтворюваність та повторюваність неосемантизмів з певними лексемами у текстах ЗМІ дає підстави вилучати такі сполуки як нові фразеологізми.

ЛІТЕРАТУРА

1. АРСУН: Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк; Відп. ред. Є.А. Карпіловська. Київ: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.
2. ВАУС: Великий англо-український словник / Є.І. Гороть, Л.М. Коцюк, Л.К. Малімон, А.Б. Павлюк. Вінниця: Нова книга; Харків: Ранок, 2011. 1700 с. Режим доступу: <https://e2u.org.ua>.
3. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти. Автореф. дис. ... док. філол. наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. Режим доступу: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Structure/councils/Documents/venzhynovch-avtoref.pdf>.
4. Д: День. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua>.
5. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
6. Мокиєнко В. Проблемы европейской фразеологической неологистики. Nowa frazeologia w nowej Europie. Новая фразеология в новой Европе. Neue Phrasologie im neu Europa. Slovo. Text. Materiały VI Międzynarodowej Konferencji / Pod red. M. Aleksiejenki, W. Mokijenki, H. Waltera. Szczecin; Greifswald, 2002. P. 63–79.
7. Пашинська Л.М. Фразеологічні неологізми в сучасному українському мас-медійному дискурсі. Автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2011. 20 с.
8. Стишов О.А. Неологізми в суспільно-політичному дискурсі українських мас-медіа. *Studia philologica*. 2015. Вип. 4. С. 19–23. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2015_4_6.
9. СУМ-11: Словник української мови: В 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
10. СУМ-ДТ: Словник української мови: В 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.
11. УП: Українська правда. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua>.

REFERENCES

1. ARSUN: Aktyvni resursy suchasnoi ukrainskoi nominatsii: Ideografichnyi slovnyk novoi leksyky (2013) [Active resources of modern Ukrainian nomination: Ideographic dictionary of new vocabulary] / Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk, N.F. Klymenko, V.I. Krytska, T.K. Puzdyrieva, Yu.V. Romaniuk; Vidp. red. Ye.A. Karpilovska. Kyiv: TOV «KMM». 416 s. [in Ukrainian].
2. VAUS: Velykyi anhlo-ukrainskyi slovnyk (2011) [English-Ukrainian dictionary] / Ye.I. Horot, L.M. Kotsiuk, L.K. Malimon, A.B. Pavliuk. Vinnytsia: Nova knyha; Kharkiv: Ranok. 1700 s. Rezhym dostupu: <https://e2u.org.ua>. [in English and Ukrainian].
3. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta linhvokulturolohichni aspekty [Phrases of the Ukrainian literary language: cognitive and linguistic culturological aspects]. Avtoref. dys. ... dok. filol. nauk zi spetsialnosti 10.02.01 – ukrainska mova. Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Kyiv. Rezhym dostupu: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Structure/councils/Documents/venzhynovch-avtoref.pdf>. [in Ukrainian].
4. D: Den. [The Day] Rezhym dostupu: <https://day.kyiv.ua>. [in Ukrainian].
5. Klymenko N.F., Karpilovska Ye.A., Kysliuk L.P. (2008) Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykonі [Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. 336 s. [in Ukrainian].
6. Mokiienko V. (2002) Problemy evropeyskoy frazeologicheskoy neologiki [Problems of European phraseological neologics]. Nowa frazeologia w nowej Europie. Nowaia frazeolohyia v novoi Evrope. Neue Phraseologie im neu Europa. *Slovo. Text. Materiały VI Międzynarodowej Konferencji* / Pod red. M. Aleksiejnki, W. Mokijenki, H. Waltera. Szczecin; Greifswald. S. 63–79 [in Russian].
7. Pashynska L.M. (2011) Frazeolohichni neolohizmy v suchasnomu ukrainskomu mas-mediinomu dyskursi [Phraseological neologisms in modern Ukrainian mass media discourse]. Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
8. Styshov O.A. (2015) Neofrazemy v suspilno-politychnomu dyskursi ukrainskykh mas-media. [New phrases in the socio-political discourse of the Ukrainian mass media]. *Studia philologica*. Vyp. 4. S. 19–23. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2015_4_6 [in Ukrainian].
9. SUM-11: Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980): V 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. SUM-DT: Slovnyk ukrainskoi movy (2017): V 11 tomakh. Dodatkovyi tom: u 2-kh kn. [Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes. Additional volume: in 2 books.]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
11. UP: Ukrainska pravda [Ukrainian Truth]. Rezhym dostupu: <https://www.pravda.com.ua>. [in Ukrainian].

**NEOSEMANTISMS
WITHIN NEW UKRAINIAN PHRASEOLOGISMS**

Abstract. This paper focuses on interpretations of the term “phraseological innovations” and different terms that linguists use to name the new phraseological units. The study found that phraseological innovations are expressive expressions that have not been registered in dictionaries of modern literary languages, or have been reproduced or updated in new social conditions, or have been created through transformations of already known paremias, winged expressions and phrases, as well as were borrowed from another language.

The main sources of new phraseologisms, which include the media (printed, electronic media texts), political advertising texts and slogans, precedents of famous people, professionalism, terms, spoken vocabulary etc., have been clarified.

It was found that important components of the new idioms is neosemantisms – tokens, which appeared in the language as a result of semantic derivation within the already known words; hidden new borrowing that make up the new value of the previously adapted foreign words, borrowed in the same form from the same or another prototype with the same or with another language source, or a new creations that came about by reusing the same word-forming model to denote a new concept.

The specific examples of the functioning of neosemantisms in the structure of new phrases are investigated (*сірий ринок, сіра зона, тіньова економіка, тіньовий бізнес, тіньовий ринок, обвал цін, промивання мізків*) and so on. It has been found that high activity in the composition of new phraseologisms is revealed by neosemantisms, which are used mainly by the speakers to create a negative or positive evaluation of the phenomenon described, a certain stylistic task for the following mechanisms: amplification of the meaning (the emergence of new sememes in the semantic structure of the word), metaphor forms or functions, hidden borrowing. It was demonstrated the emergence of new compounds, which are not simply formed by figurative reinterpretation of the token, but function with the meanings formed and reproduced in language practice, become constants of the modern language community.

Keywords: phraseology, phraseological innovation, new phraseme, neosemantism, semantic derivation, metaphor, amplification/narrowing of the meaning.

© Вознюк Ю., 2020 р.

Юлія Вознюк – аспірантка Інституту української мови Національної академії наук України, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9684-3840>

Yulia Vozniuk – a postgraduate student at the Ukrainian Language Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9684-3840>